

ГУДИМА М. М.,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
(ПВНЗ «Буковинський університет»)**РУДЬКО Д. І.,**магістрант
(ПВНЗ «Буковинський університет»)

УДК 347.95 (477)(045)

**ПРЕЮДИЦІЙНІСТЬ СУДОВИХ АКТІВ
ЯК ІНСТИТУТ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА**

Стаття присвячена аналізу інституту преюдиції в цивільному процесуальному праві. У ній досліджується правова категорія «преюдиція», підходи до її визначення, проблеми теорії та практики застосування. На основі аналізу чинного законодавства, практики його застосування та наукових поглядів висловлені авторські міркування щодо вирішення проблеми визначення меж преюдиції та випадків доцільності її застосування.

Ключові слова: преюдиція, преюдиційність, підстава звільнення від доказування, обов'язковість судового рішення, законна сила судового рішення.

Статья посвящена анализу института преюдиции в гражданском процессуальном праве. В ней исследуется правовая категория «преюдиция», подходы к ее определению, проблемы теории и практики применения. На основе анализа действующего законодательства, практики его применения и научных взглядов высказаны авторские рассуждения по решению проблемы определения границ преюдиции и случаев целесообразности ее применения.

Ключевые слова: преюдиция, преюдициальность, основание освобождения от доказывания, обязательность судебного решения, законная сила судебного решения.

The article is devoted to the analysis of the institute of prejudice in civil procedural law. It explores the legal category of “prelude”, approaches to its definition, the problems of theory and practice of application. On the basis of the analysis of the current legislation, the practice of its application and scientific views, the author’s thoughts on solving the problem of determining the limits of the prelude and cases of expediency of its application are expressed.

Key words: prelude, prejudice, basis for exemption from proof, obligatory court decision, legal force of court decision.

Вступ. Проблема преюдиційності судових актів є однією з найбільш дискусійних. Діапазон позицій, висловлених щодо цього феномена, надзвичайно широкий: від констатації його необхідності до визнання його недоцільності. При цьому суперечки ведуться буквально щодо кожного аспекту прояву цього процесуального інституту. Між тим, вирішення таких наукових суперечок має як теоретичне, так і практичне значення, оскільки врахування преюдиційного характеру фактів під час вирішення спору дозволяє уникнути прийняття суперечливих рішень і уніфікувати судову практику.

Питання преюдиційності досліджувалося в працях С. Васильєва, Я. Зейкана, Л. Ніколенко, В. Масюка, Г. Резніка, В. Рясенцева, Т. Степанова, М. Треушнікова, Д. Шиліна, М. Штефана, С. Фурси та інших. І хоча проблема преюдиційності судових актів усе більше привертає увагу науковців, на практиці виникає низка невіршених проблем у застосуванні відповідних норм процесуального права, що спершу потребують наукового розв'язання.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити поняття преюдиційності як підстави звільнення від доказування і як ознаки набрання рішенням законної сили та з'ясувати межі преюдиційності судового рішення в цивільному процесі.

Результати дослідження. Термін «преюдиційність» походить від латинського *praejudicium* і перекладається як «попереднє рішення» [1, с. 28]. На жаль, у чинному цивільному процесуальному за-

конодавстві відсутнє визначення поняття «преюдиція» («преюдиційність»), або «преюдиційне значення»). Чинна ж джерельна база цивільного процесуального права вживає як термін «преюдиційність», так і термін «преюдиціальність», що теж дещо ускладнює вирішення цієї термінологічної проблеми. Так, у рішенні Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України п. 10 постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання соціального захисту окремих категорій громадян» застосовується термін «преюдиціальне» в аспекті значення рішень Конституційного Суду України, тоді як Законом України «Про судоустрій і статус судів» у ч. 2 ст. 13 уживається термін «преюдиційність судових рішень». Вважаємо, що доцільнішим є застосування терміна «преюдиційність», навіть урахувавши ієрархію нормативних актів, що визначають указану термінологію, хоча самі терміни «преюдиційність» і «преюдиціальність» є фактично однаковими за своїм змістовим наповненням.

Відсутність легального визначення преюдиційності сприяла формуванню широкого поля для наукових дискусій у цій сфері. Фактично в літературі відсутнє єдине розуміння поняття преюдиційності судового акта. В. Масюк вважає, що встановлене процесуальним законом правило (нетиповий нормативний припис) звільнення від доказування обставин, установлених рішеннями суду в цивільній, господарській, адміністративній справі, під час розгляду інших справ, у яких беруть участь ті ж особи чи особа, щодо якої встановлені ці обставини; преюдиційність становить обов'язок суду, який розглядає цивільну справу, визнати такими, що не потребують доказування, обставини, установлені рішенням суду, що набрало законної сили [2, с. 122]. Близьким до вищевказаного є підхід до розуміння преюдиції як юридичного правила, згідно з яким рішення (вирок) одного суду, що набрало законної сили, є обов'язковим для іншого, а тому виключається повторний розгляд однієї й тієї ж справи в цілому або в частині. Суть преюдиції під час розгляду цивільних справ полягає в тому, що суд не повинен установлювати ті юридичні факти, які вже були встановлені попереднім рішенням (вироком). Попереднє рішення має преюдиціальне значення, а встановлені ним обставини є преюдиціальними фактами [3, с. 23].

Преюдиційний зв'язок, як вважає М. Гурвич, є однією з властивостей законної сили судового акта. Преюдиціальність є наслідком таких якісних характеристик законної сили судового акта, як незаперечність, винятковість і обов'язковість. Преюдиція – це встановлення судом фактів, які закріплюються в мотивувальній частині судового акта й не підлягають повторному судовому встановленню при подальшому розгляді іншого спору між тими ж особами [4, с. 57]. С. Васильєв розглядає преюдиціальність як неможливість для осіб, які брали участь у справі, і їхніх правонаступників оспорювати, а для суду – досліджувати в іншому процесі факти й правовідносини, установлені рішенням суду, яке набрало законної сили [5, с. 279].

М. Треушніков вважав, що преюдиціально встановлені факти звільнюються від доказування тому, що вони разом з об'єктивною істинністю вже встановлені в рішенні чи вирокі суду, що набрав законної сили, і відсутня будь-яка необхідність їх нового встановлення, тобто не треба надавати сумніву істинності і стабільності судового акта, що набрав законної сили [6, с. 43].

На наш погляд, слід не забувати про багатогранність інституту преюдиції в цивільному процесі. Тому потрібно мати на увазі, що цей процесуальний інститут можна розглядати принаймні з двох боків: з одного боку, преюдиція є підставою для звільнення від доказування, що дає можливість розглядати її з погляду теорії доказового права, а з іншого – є однією з властивостей законної сили судового рішення. Варто проаналізувати обидва аспекти.

З погляду доказового права преюдиція визначається ст. 61 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), яка встановлює підстави звільнення від доказування, до яких належать обставини, встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, у яких беруть участь ті самі особи чи особа, щодо якої встановлені ці обставини (ч. 3 ст. 61 ЦПК); вирок у кримінальному провадженні, що набрав законної сили, або постанова суду в справі про адміністративне правопорушення, обов'язкові для суду, що розглядає справу про цивільно-правові наслідки дій особи, стосовно якої ухвалено вирок або постанову суду з питань, чи мали місце ці дії та чи вчинені вони цією особою.

У літературі наявна позиція, що преюдиція в цьому разі є обмеженням принципу змагальності, оскільки служить заборонаю для осіб, які беруть участь у справі, доводити обставини, установлені судовим рішенням у раніше розглянутій справі, яке набрало законної сили, якщо в новому розгляді справи беруть участь ті самі особи, а для суду – заборону встановлювати наявність або відсутність цих обставин [7, с. 80].

Конституція України (ст. 129) розглядає принцип змагальності як один з основних принципів здійснення правосуддя. На думку О. Неміровської, під принципом змагальності в цивільному судочинстві слід розуміти положення, згідно з яким на сторони покладається обов'язок доведення обставин, на які вони посилаються з метою обґрунтування своїх вимог або заперечень, під час здійснення якого діяльність сторін має характер змагальності [8, с. 56]. С. Чернооченко відзначає, що суть прин-

ципу змагальності полягає в забезпеченні широкої можливості сторонам захищати свою позицію в справі, свободи надання сторонами доказів і доведення їх переконливості. Керівна роль при цьому належить суду, який займається пошуком об'єктивної істини, дотримується правил судового розгляду, установлених законом [9, с. 40–41].

Здійснюючи керівну роль, суд під час реалізації принципу змагальності не може займатися діяльністю зі збирання доказів із власної ініціативи, оскільки в такому разі він перестає бути неупередженим, і така його діяльність уже не може визнаватися правосуддям. Отже, саме на сторони покладається обов'язок із доказування, адже, як установлює ч. 3 ст. 10 ЦПК, кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, установлених цим Кодексом. І до таких винятків законодавець відніс положення про преюдицію, закріпивши їх у ч. 3 і ч. 4 ст. 61 ЦПК, що має назву «Підстави звільнення від доказування».

Слід звернути увагу, що законодавець, згадуючи про преюдицію, обмежує не тільки право осіб, які беруть участь у справі, а доведення знову й оспорування певних обставин, а й повноваження суду зі встановлення цих обставин (ч. 2 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Тобто не лише особи, які беруть участь у справі, обмежуються в праві брати участь у процесі доведення, а й через принцип змагальності в цьому обмежується й сам суд.

Ми вважаємо, що преюдиція не є порушенням принципу змагальності, а є логічним поєднанням принципів змагальності (п. 3 ч. 2 ст. 129 Конституції України), незалежності судової влади (ч. 1 ст. 129 Конституції України) і обов'язковості судового рішення (п. 9 ч. 2 ст. 129 Конституції України) у цивільному судочинстві. Ми повністю підтримуємо позицію В. Масюка, який стверджує, що преюдиції в рамках змагального процесу забезпечують більшу активність осіб, які беруть участь у справі; суд з'ясує обставини справи з урахуванням того, що ці факти в майбутньому можуть мати преюдиціальне значення, а сторони вибудовують свою поведінку з огляду на те, що певні обставини стануть підставою звільнення від доказування; преюдиціальні факти унеможливають поверхове встановлення фактів судом; преюдиціальні факти є запорукою правової визначеності й забезпечують стабільність і авторитет рішення суду [2, с. 14].

Спробуємо з'ясувати, що варто розуміти під преюдиційними обставинами, які не входять у предмет доказування в певній справі. Доказати (довести) обставини справи з процесуального погляду означає встановити наявність або відсутність чогось із допомогою доказів. Згідно зі ст. 57 ЦПК України доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд установлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги й заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Доказами ж, як видно з процитованої норми, визнаються фактичні дані, тобто відомості про факти. Якщо ж довести наявність або відсутність обставин можна тільки за допомогою відомостей про факти, то самі ці обставини є фактами.

Отже, законодавство визнає преюдиційними тільки фактичні обставини справи (факти), установлені судом у результаті оцінки доказів, що знайшли відображення в тексті судового рішення. Преюдиційне значення можуть мати лише факти, щодо наявності або відсутності яких виник спір, і які зазначені в резолютивній частині рішення. Тому не мають преюдиційного значення правова кваліфікація встановлених судом обставин, оцінка судом конкретних обставин справи, які сторонами не оспорувалися, мотиви судового рішення.

Преюдиціальні обставини не потребують доказування, якщо одночасно виконуються такі умови: обставина встановлена судовим рішенням; судові рішення набуло законної сили; у справі беруть участь ті ж особи, які брали участь у попередній справі [10, с. 35].

Що стосується іншого розуміння преюдиційності, то в законодавстві України преюдиційність судових рішень визначена як вид їх обов'язковості. Так, ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», що має назву «Обов'язковість судових рішень», у ч. 2 встановлює: «Судові рішення, що набули законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається законом».

У літературі немає єдності щодо того, чим власне є преюдиційність: властивістю судового рішення, наслідком його обов'язковості, властивістю законної сили судового рішення чи її складовою частиною [11]. Так, М. Штефан відзначає, що преюдиційність фактів ґрунтується на правовій властивості законної сили судового рішення й визначається його суб'єктивними й об'єктивними межами [12, с. 256]. Р. Гаврік вважає, що преюдиційність є властивістю судового рішення, наслідком набрання законної сили [11].

О. Кот, досліджуючи законну силу судових актів у господарському процесі, розглядає преюдиційність як компонент законної сили судового рішення разом з обов'язковістю та виключністю, відзначаючи, що доти, доки судовий акт не набрав законної сили, відсутні жодні підстави говорити

про обов'язковість, преюдиціальність та інші характеристики, що визначають судовий акт як акт органу правосуддя [13, с. 300]. На думку С. Фурси, преюдиціальність повинна розглядатися як прямий і безпосередній наслідок рішення, що набрало законної сили [14, с. 695].

Вважаємо, що преюдиційність судового рішення є характеристикою його обов'язковості, а обидві ці ознаки можуть стосуватися тільки того судового акта, що набрав законної сили. Преюдиційність є наслідком вступу рішення суду в законну силу, полягає в наданні обов'язкового значення висновку суду в цій справі для всіх наступних справ у межах установлених рішенням обставин. А обов'язковість судових висновків, відображених у судовому рішенні, нерозривно пов'язана з юридичною презумпцією істинності рішення чи вироку, що набрав законної сили.

На наш погляд, відсутність заборони сторонам оскаржувати обставини, що містяться в резолютивній частині рішення в іншому процесі, означала б, що рішення суду для сторін не є обов'язковим, що підірвало б і саму суть судової влади, яка полягає в можливості остаточного вирішення спорів про право. Задля уникнення такої ситуації законодавець закріпив, що після набрання рішенням суду законної сили сторони та треті особи із самостійними вимогами, а також їх правонаступники не можуть знову заявляти в суді ту саму позовну вимогу з тих же підстав, а також оспорювати в іншому процесі встановлені судом факти й правовідносини (ч. 2 ст. 223 ЦПК України).

Слід визначити межі преюдиційності в цивільному судочинстві. Я. Зейкан розглядає склад суб'єктів, яких стосується преюдиційність, поряд з її межами [15, с. 123]. Водночас В. Ярков вважає, що преюдиціальність має свої об'єктивні (стосуються обставин, установлених рішенням суду в раніше розглянутій справі, що набрало законної сили) і суб'єктивні межі (наявність одних і тих самих осіб, які беруть участь у справі, або їх правонаступників у первинному й наступних процесах) [16, с. 129]. Схожу позицію займає й Г. Резник, зазначаючи, що виділяють об'єктивні (коло фактів, установлених відповідним процесуальним актом, що не підлягали доказуванню) і суб'єктивні межі преюдиції (коло осіб, на яких вона поширюється) [17, с. 10].

Ці суб'єктивні й об'єктивні межі (критерії) закріплені в цивільному процесуальному законодавстві. Суб'єктивними межами застосування преюдиції є те, що в двох справах беруть участь одні й ті самі особи чи їх правонаступники, чи хоча б одна особа, щодо якої встановлено ці обставини. Згідно з ч. 3 ст. 61 ЦПК преюдиційність поширюється не тільки на осіб, що брали участь у справі, а й на особу, щодо якої відповідним рішенням установлено певні обставини, незалежно від того, чи брала вона участь у справі.

Об'єктивні межі стосуються обставин, установлених рішенням чи вироком суду, причому наявність об'єктивних меж залежить від того, до якого виду судочинства належить рішення, що містить преюдиційні факти. Так, ч. 3 й ч. 4 ст. 61 ЦПК визначають, що обставини, установлені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються під час розгляду інших справ, у яких беруть участь ті самі особи чи особа, щодо якої встановлено ці обставини. Вирок у кримінальному провадженні, що набрав законної сили, або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення обов'язкові для суду, що розглядає справу про цивільно-правові наслідки дій особи, стосовно якої ухвалено вирок або постанову суду, з питань, чи мали місце ці дії та чи вчинені вони цією особою. Однак, на наш погляд, таке положення є дещо неоднозначним: з наведеної вище правової норми випливає, що преюдиційне значення надається не будь-якому процесуальному документу в кримінальному провадженні, а лише вироку суду, який набрав законної сили. Водночас виникає запитання: чи варто надавати преюдиційне значення й іншим процесуальним документам у кримінальному провадженні? Як відомо, Кримінальний процесуальний кодекс розрізняє поняття вироку й ухвали (постанови). Якщо виходити з буквального тлумачення, то факти, установлені в інших процесуальних документах (не у вироках), не мають обов'язкового преюдиційного значення для суду, а можуть ураховуватися судами під час розгляду справ тільки згідно з правилами оцінки доказів. Вважаємо, що така ситуація потребує законодавчих коректив щодо розширення переліку процесуальних документів кримінального провадження, які матимуть преюдиційне значення в цивільному судочинстві.

Беззаперечним є той факт, що застосування преюдиції має важливе значення для цивільного судочинства, адже вона «покликана сприяти винесенню судом законних і об'єктивно істинних судових рішень, їх стійкості, унеможливує винесення суперечливих судових постанов, спрощує процес судового доказування» [18, с. 60]. Однак навряд чи можна повністю погодитися з позицією О. Зіменко, що з метою забезпечення принципу єдності судової практики й процесуальної економії преюдиціальні обставини є обов'язковими для суду, який розглядає справу навіть тоді, коли він вважає, що ці обставини установлені неправильно [10, с. 36].

На наш погляд, застосовувати преюдиційні обставини не завжди доцільно, адже в разі скасування рішення, яке встановлює преюдицію, виникають підстави для перегляду за нововиявленими обставинами всіх тих рішень, які цю преюдицію використали. Нам видається вдалою позиція авторів,

які стверджують, що «відповідно до закону, який установив принцип оцінки доказів за внутрішнім переконанням, преюдиція повинна бути відкинута судом, коли вона спростовується зібраними в справі доказами» [19, с. 456]. Тож якщо рішення, яким установлені певні обставини, має недоліки і є загроза його скасування, то його краще не застосовувати як таке, що має преюдиційний характер, а доводити потрібні обставини в загальному порядку.

Висновки. Отже, вважаємо, що сутність преюдиції як інституту цивільного процесуального права полягає в тому, що під час вирішення цивільних справ сторони не повинні доводити, а суд не повинен установлювати юридичні факти, які були встановлені попереднім вироком або рішенням суду, за умови, що не виникне сумнівів у тому, що це рішення не вимагає перевірки й що відсутня загроза його скасування. Тоді преюдиція є одним із засобів процесуальної економії та наслідком законної сили судового рішення. Якщо ж рішення, що встановлює певні обставини, має недоліки, і є загроза його скасування, то краще під час розгляду справи перевіряти ті факти, які були вже встановлені в ньому іншим судом в іншій справі, тобто не надавати цим фактам преюдиційного характеру, а доводити їх у загальному порядку.

Список використаних джерел:

1. Савчак А. Преюдиціальність рішень Конституційного Суду України: теоретично-правовий аспект / А. Савчак // Публічне право. – 2011. – № 2. – С. 7–32.
2. Масюк В. Презумпції та преюдиції в цивільному судочинстві : [монографія] / В. Масюк. – Х. : Право, 2011. – 208 с.
3. Рясенцев В. Вопросы преюдиции при рассмотрении судами гражданских дел / В. Рясенцев // Советская юстиция. – 1985. – № 10. – С. 23–25.
4. Гурвич М. Судебное решение. Теоретические проблемы / М. Гурвич – М. : Юрид. лит., 1976. – 176 с.
5. Васильев С. Цивільний процес : [навч. посібник] / С. Васильев. – Харків : ТОВ «Одіссей», 2008. – 482 с.
6. Треушников М. Доказательства и доказывание в советском гражданском процессе / М. Треушников. – М. : Моск. гос. ун-т, 1982. – 160 с.
7. Ильин А. К вопросу о содержании преюдициальности – свойства законной силы судебного решения / А. Ильин // Закон. – 2015. – № 3. – С. 75–93.
8. Неміровська О. Змагальність: старе поняття, новий зміст / О. Неміровська // Право України. – 1999. – № 9. – С. 55–61.
9. Чернооченко С. Цивільний процес : [навч. посіб.] / С. Чернооченко. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 472 с.
10. Зіменко О. Підходи до розуміння преюдиції в цивільному процесуальному праві України: проблеми теорії та практики застосування / О. Зіменко // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 2. – С. 34–38.
11. Гаврік Р. Преюдиційність як властивість судового рішення у цивільній справі, що набрало законної сили / Р. Гаврік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lex-line.com.ua/?language=ua&go=full_article&id=68.
12. Штефан М. Цивільний процес : [підручник] / М. Штефан. – К. : Ін Юре, 1997. – 608 с.
13. Кот О. До питання щодо законної сили судових актів у господарському процесі / О. Кот // Право України. – 2010. – № 4. – С. 299–306.
14. Цивільний процес України. Академічний курс : [підручник] / За заг. ред. С. Фурси. – К., КНТ, 2009. – 848 с.
15. Зейкан Я. Коментар Цивільного процесуального кодексу України / Я. Зейкан. – К. : Юридична практика, 2007. – 592 с.
16. Арбитражный процесс : [учебник] / под ред. В. Яркова. – М. : Юрист, 2002. – 480 с.
17. Резник Г. Внутреннее судебное убеждение и преюдиция / Г. Резник // Советская юстиция. – 1971. – № 7. – С. 10–11.
18. Штутин Я. Предрешения (преюдиции) в советском гражданском процессе / Я. Штутин // Советское государство и право. – 1956. – № 5. – С. 58–67.
19. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Часть общая. – Изд-во «Юридическая литература», 1966. – 583 с.

